

¹³ Наприклад, при розкопках шинкового льоху в Полтаві траплялися рештки кавового сервізу Мейсенської мануфактури, що випускалися впродовж 1763–1774 років. Див: Ткаченко О.М., Яремченко В.А. Вивчення археологічних об'єктів козацького часу у Полтаві (за матеріалами досліджень 2007 р. по вул. Конституції, 13) // АЛЛУ. – Полтава, 2008. – Ч. 1–2. – С. 112.

¹⁴ Ділова і народорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підг. до видання В.А. Передрієнка. – К., 1976. – С. 304, 305.

¹⁵ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: зб. документів / АН України. Ін-т археографії та ін. Упоряд. В.Й. Горобець. – К., 1993. – С. 328–334.

¹⁶ Маслійчук В. Вказ. праця – С. 299.

¹⁷ Галагановський фамільний архив // Киевская старина. – 1883. – №11: ноябрь. – С. 461.

¹⁸ Ділова і народорозмовна мова XVIII ст. Вказ. праця. – С. 310.

¹⁹ Буряк Л. Вказ. праця – С. 198.

Наталія Дем'яненко (Переяслав-Хмельницький)

Народні ляльки в іграшковій культурі Середньої Наддніпрянщини

У наш час, коли у світ дитячої гри впевнено і владно входить комп'ютер, а сучасний ринок товарів для дітей пропонує найрізноманітніший іграшковий асортимент, дорослі мають добре орієнтуватись у ньому, щоб не помилитися у виборі найцікавішої, не шкідливої та найдоцільнішої. Традиційна народна іграшка, зроблена з природного матеріалу руками матері чи бабусі, на перший погляд проста і примітивна, але сповнена позитивної енергії, любові, ніжності, тепла, втрачає буденну вжитковість. Її місце займає, наприклад, лялька типу Барбі та Кена, які розвивають у більшості дітей навіть комплекс неповноцінності. Відтак, не відкидаючи нових явищ у нашому житті, виникає необхідність поширення та всілякої популяризації народної іграшки, вивчення її формообразних основ у школах та дошкільних установах. Адже в ній – суттєвій частині фольклорно-національної культури – значно більше багатств світопізнання і світорозуміння, інформативно-генетичного багатства, ніж у найскладнішій комп'ютерній грі.

Серед народних іграшок яскраво вирізняється народна лялька. Дослідження народних ляльок у сучасних умовах пов'язане зі значними труднощами, оскільки в селах і містах України вони майже не збереглися. Порівняно невелика їх кількість, що відноситься переважно до 1910–1930-х рр., є в музеї іграшки в Загорську під Москвою. Там вони фігурують в основному як ляльки з України. За дослідженнями О. Найдена, у різних місцевостях ляльки мають свій образний та конструктивний тип. Про це свідчить вивчення вченим саморобних ляльок, зібраних протягом 1960–1970-х рр. у селах Черкаської, Полтавської, Київської, Харківської, Чернігівської та Івано-Франківської областей. Ураховуючи такі обставини, виникає потреба в докладному висвітленні семантичного та функціонального розвитку ляльки Середньої Наддніпрянщини початку та середини ХХ століття.

Об'єкт дослідження – ужиткова дитяча іграшка Середньої Наддніпрянщини початку та середини ХХ століття.

Предмет дослідження – народні ляльки з тканини Середньої Наддніпрянщини початку та середини ХХ століття.

Мета статті – охарактеризувати виховне, розвивальне та культурологічне значення типової ляльки Середньої Наддніпрянщини початку та середини ХХ століття.

Проблему дитячих іграшок досліджували історики, етнографи, фольклористи, педагоги. Видатний етнограф, перший збирач і дослідник української народної іграшки, священник М. Грушевський дослідив іграшку в контексті вивчення дитини у звичаях і віруваннях українського народу. Відоме також одне із сучасних фундаментальних досліджень української народної ляльки у працях етнографа О. Найдена. Л. Герус розглядає українську народну іграшку як явище культури та вид декоративно-прикладного мистецтва, з'ясовує її витоки, окреслює засади художньої виразності, визначає вузьколокальні та загальноетнічні риси.

Олекса Воропай між 1937 та 1943 роками зробив записи спогадів часів початку ХХ століття жінок похилого віку села Діхтярі, що на Полтавщині. «Дівчатка бавляться ляльками. Кожна лялька когось представляє: «Це – мама, а це – тітка Наталка, а то – бабуся!» Про ляльок дбають, як дорослі про дітей: «Ось ми наваримо вареників та будемо обідати».

Вареники ліпляться з м'якуша хліба. До ляльок дівчата говорять: «Ми підемо в поле, а ви, діти, залишайтеся вдома, та не пустуйте, будьте чемні». Або таке: «А ми підемо в гості, а вам гостинці принесемо»¹.

Дитяча гра посідає особливе місце у вихованні, вона несе в собі глибокий смисл, має стратегічне значення для майбутнього кожної дитини. Народ це тонко відчував і за сприятливих обставин усіляко спонукав дитячі ігри. Гра з лялькою – одна з початкових форм прилучення дитини до практичного життя, до пізнання нею світу. Ідея наслідування, закладена в ляльці, відкриває перед дитиною великий простір для розігрування ролей, створення наслідувально-ігрових ситуацій, близьких до реального життя дорослих. У наш час потреба в дитячій грі проявляється ще сильніше, ніж у минулому. Практика спостережень засвідчує той факт, що дитина охочіше грається з предметами, які за своєю умовністю мають досить віддалену людиноподібність, ніж із більш-менш «натуралізованими» купованими ляльками. Щодо цього саме народні побутові ляльки виявляють якнайкращу пристосованість до гри, здобуту практикою та досвідом багатьох поколінь. Водночас вони за своїм конструктивно-пластичним вирішенням, іконографією, декоративним оформленням слугують для дитини найпершим і найціннішим елементом органічного засвоєння місцевих та загальнонаціональних традицій.

Українські народні ляльки (саморобні, хатні) у своїй образній основі є втіленням добра й лагідності. Лялька є посередником між бабусею та онукою, тобто між старшим і молодшим поколіннями. Тому в ній, чи зробленій нашивкуруч, щоб заспокоїти дитину, чи виготовленій старанно, як подарунок на свято або на день народження, закладений, крім індивідуального, ще й родовий, етнічний фактор любові та сподівань, віри в добро та захист від злих сил.

Як свідчать дослідження вчених та отримані власні дані опитувань респондентів сіл Переяславщини, у традиційному середовищі сільська дівчинка, як правило, мала не одну ляльку, а декілька, іноді й цілий ляльковий ансамбль (до 20 фігурок, що кожна мала своє ім'я), із яким було зручно розігрувати або моделювати різні «життєві епізоди», сцени, ситуації. Жителька села Вінинці Переяслав-Хмельницького району Є.І. Мостова, 1948 року народження, пригадує дитинство та ляльки, які їй виготовляла бабуся з того матеріалу, який був у сільській хаті. «У мене було багато ляльок, але найбільше я любила ляльку на ім'я Надя. Ще була лялька Ліда, але вона мені не подобалась, бо вийшла товста, груба... Фігурки ляльок мотали різного розміру, він залежав від величини клаптика тканини, який служив матеріалом для іграшки. Ляльки були змотані з ганчір'я, де виділялась голова запнута хусткою за потилицю, стан, обмотаний ганчіркою у вигляді спідниці, спереду був фартух, підперезаний червоним поясом, рук і ніг лялька не мала. Щоб зробити ляльку, пожують хліба в роті, а потім із нього виліплюють форму голови, яку замотують у шматок старого полотна і зав'язують цей вузлик ниткою. Потім притискають, щоб вийшло як очіпок у молодиці чи стрічка у дівчини. Для тулубу шматок полотна скручували у сувій, примотували до голови». Зберігали фігурки в корзині, в опічку або у скрині, у прискринку. Іноді були випадки, коли молоді дівчата разом із посагом везли в скрині ляльки в хату до свекрухи, потім передавали їх своїй дочці, ще ляльки служили як оберіг у чужій родині.

Найчастіше деталі обличчя ляльки не зображували, бо вважали, що через очі в неї може вселитися душа дитини або іншої людини. Обличчя прикрашали хрестом – символом життя. А іноді риси обличчя розмальовували сажею з печі або вишивали хрестики. Для виготовлення ляльок до тканини також додавали клаптики шкіри, клоччя, мотузки, конопляну паклю, «коси» та качани кукурудзи, соломі, суху траву, очерет, липовий луб, кору, дерево, глину, сир. Такі ляльки не шкодили здоров'ю дитини, вони розвивали естетичний смак, духовний світ, прищеплювали любов до сімейних традицій, рідного краю, рідної природи. Хлопці вороже дивилися на дівчачі забави, нищили ляльок, глумилися, хоч інколи спідтишка самі любили ними погратися. Ляльок-хлопчиків не робили, лише дітей у сповитку, дівчат та молодиць.

Такий витвір буддені української культури мав великий смисл у вихованні підрастаючого покоління. Створюючи іграшку, дорослі дбали про те, щоб діти розуміли її, хотіли з нею творчо діяти, що б забавка, як і гра, була супутником дитинства, тому людство весь час удосконалює її.

Однак ці побутові ляльки до останнього часу майже не збереглися. Значну цінність мають замальовки народних самобутніх ляльок, зроблені художником Авдєєвим після 1920-го р. Збереглися фотографії, зроблені 1915–1918 рр., народних ляльок, але не автентичних, саморобних, а костюмованих, виготовлених для виставки або на продаж, які зберігаються у фондах Науково-методичного центру організації, розробки та виробництва засобів навчання МОН України.

Серед народних ляльок явищем особливим, певною мірою унікальним є ляльки Середньої Наддніпрянщини. У селах правого берега Дніпра, між Черкасами й Чигирином, на початку 1960–1970-х рр. робили ляльки своєрідні за способом виготовлення, складні за декоративною палітрою, розмаїті за функціями та образами. Хоч це ляльки, призначені для гри, проте ігрові риси в них виявлені слабше, ніж у обрядово-магічних. Типові для Середньої Наддніпрянщини ляльки невеликі за розміром, компактні, позбавлені рук і ніг, із порівняно великими головами та із хрестами на обличчях. Хрести були найбільш вражаючою деталлю – набрані з різноколірних ниток, накладених і переплетених таким чином, що на розхресті утворювався квадрат. Кожна лялька існувала не сама по собі, а з діточками – немовлятами – лялечками розрізом із сірник. Робилися ляльки в один спосіб, який у літературі зветься вузловим. Такий спосіб свідчить про місцеву лялькову традицію, досить давно сформовану і добре розвинену. Найтипівіші ознаки цієї традиції – вузлова внутрішня основа, форма голови та наявність хреста на обличчі.

До традиційних ляльок Середньої Наддніпрянщини належать ляльки «княгиня і дружка», зроблені в 1977 р. К. Кононенко (1908 року народження), жительки Обухівського району Київської області. Це – вузлові ляльки. За пропорціями вони дещо видовжені, тонкі. Кольори вбрання в них неяскраві, стримані. Декоративного поживлення одягу надає значна кількість барвистих стрічок, що сприяє засвоєнню дітьми кольорів. Стрічки були тонші, товщі, а також короткі та довгі, що дозволяло навчити дітей розрізняти величини. Голови в ляльок нагадують невисокі діжечки поставлені на ребро; обличчя плоскі, чисті, без хрестів. На головах з імітованим волоссям із ниток – віночки. Ці ляльки за формою голови, характером декору та пропорціями належить до київської північної частини досліджуваного регіону².

Значно розширюють та поглиблюють знання про лялькову культуру Середньої Наддніпрянщини замальовки ляльок, які зберігаються у фондах лабораторії іграшок Кабінету дошкільного виховання МОН України, передані в 1960-х рр. мистецтвознавцем І. Андрєєвою.

Отже, як свідчать дослідження, лялька, яку люблять діти, не мусить бути обов'язково зовні красивою. Прив'язаність дитини до ляльки не залежить від краси іграшки. Лялька має бути привабливою, внутрішньо змістовною, образною, такою, що космологічно з'єднує рід і природу, історію і сучасність. Найвища краса – в маленьких невибагливих селянських ляльках, що їх робили колись бабусі для онуків. Українськість цих ляльок, їх сутність – родова. Але для того щоб зрозуміти й відчувати їх, треба або народитися в селі та зберегти в собі чарівний дитячий світ із материнською піснею, дідовою казкою, бабиною лялькою, або виховати й зростити в собі культуру чутливості й любові до всього глибокого й по-справжньому значимого, що сягає корінням глибинних джерел народної пам'яті. Дитяча іграшка допомагає дитині увійти у світ дорослих, пізнати його мудрість, відчувати певні елементи гармонії у спілкуванні дитини з природою через ігрове дійство.

Подальші дослідження народної ляльки вбачаємо у вивченні особливостей ляльок, виготовлених з інших матеріалів, та специфіки їх використання в практиці виховання дітей на сучасному етапі.

¹ Найден О.С. Українська народна іграшка: смислові та обрядові основи / О.С. Найден. – К.: Видавничий Дім «Стилос», 2007. – 240 с.

² Найден О.С. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості: [історико-етнографічний просібник] / О.С. Найден – К.: АртЕк, 1999. – 256 с.

Артур Федчиняк (Бердянськ)

Формування емоційно-оцінних суджень учнів у навчанні історії повсякденності нового часу

На початку ХХІ століття істотно змінюються основні загальнолюдські цінності, інтенсифікується процес формування інформаційного суспільства. На зміну цінностям, характерним для індустріального суспільства, приходять інші, зумовлені науково-технічною революцією, глобалізацією навколишнього світу. На сучасному етапі система освіти України перебуває у стані реформування та пошуку свого місця у новому правовому суспільстві нашої